

A nyelvelsajátítás tipikus menete

Az emberek közötti alapvető kommunikációs csatorna a beszéd, azonban senki sem születik ennek kialakult változatával. Életünk folyamán fokozatosan alakul ki genetikai és környezeti hatások eredményeképpen.

Az újszülött az anyanyelvét már születésétől kezdve, folyamatosan sajátítja el. A fejlődésben párhuzamosan halad a beszédmegértés és a beszédprodukció alakulása. A produkció talán látványosabban nyomon követhető, hiszen igazán nagy öröm észrevenni, ha néhány hónapos gyermekünk bizonyos helyzetekben adekvátan reagál, mert ez azt jelenti, hogy érti a körülötte zajló eseményeket, megérti az utasításokat. Ez még azelőtt megtörténhet, mielőtt kimondja az adott szót.

Az újszülött első hangmegnyilatkozása a sírás, ami élettani jelenség: a placentáris oxigén-cseréről a tüdőlégzésre való áttérés természetes velejárója. Ez a reflextevékenység döntő élettani jelentőségű. Kezdeti hangjelenségeit preverbális hangjelenségeknek nevezzük, mert előkészítik a beszéd elsajátítását. Két csoportot különböztethetünk meg: a nem fiziológias eredetű hangjelenségeket (köhögés, tüsszentés, csuklás, stb.), és a *kifejező sírást*. A kifejező sírással valóságos kommunikációt folytat a csecsemő a szüleivel. Objektív mérések készültek a sírásfajták frekvenciáinak vizsgálatával. Ez alapján megkülönböztetünk éhség-sírást, fájdalom-sírást, diszkomfortérzés-sírást, unalom-sírást. Az édesanyák hamar rájönnek a sírásfajták jelentéseire, és a jelzésekre megfelelő választ (etetés, tisztába tévés, játék) adnak, ezzel megerősítik a gyermekben a kommunikációs igényt.

A 3. és a 6. hét között megjelenik a *gőgicsélés*, mellyel a későbbi beszédhangok létrehozásához szükséges mozgássorokat gyakorolja az első életévben. A gőgicsélés a csecsemő számára egyrészt funkcióörömet okoz, másrészt akusztikai élményt. Mindezek az örömforrások fenntartják, és továbbfejlődésre ösztönzik az artikulációs mozgásokat. A környezet beszéde elősegíti a gőgicsélés komplexebbé válását. Ennek fejlődése során először egy magánhangzót ejt a gyermek, majd ez fokozatosan bővül két hangra (vokális+konzonáns), illetve háromra (vokális+konzonáns+vokális), később mindez összetettebbé válik, majd dallamokkal színesedik és egyre több anyanyelvi beszédhang hallható benne. Három hónapos kora körül egyre gyakoribbá és változatosabbá válnak ezek a gőgicsélési hangok. Ebben az időszakban a csecsemő vég nélkül gyakorolja a különböző hangokat és hangkapcsolatokat. Gőgicsélése során valamennyi képezhető hangot ejt, olyanokat is, amelyeket eddig nem hallott és később sem fog használni (pl.: őshangok, köszöntő hangok, glutturális hangok, gargalizáló hangok). Beszédfunkciói konatív és fatikus

funkciójuk, hiszen minden hangmegnyilvánulása felszólító jellegű vagy a kommunikáció fenntartására irányul. Felfigyel saját hangjára és próbálja utánozni azt, Megkezdődik a játék a hanggal: ez a *gagyogás* időszaka. A gagyogásnak nagy jelentősége van a későbbi szóképzés, szóalkotás szempontjából. Mindez fokozatosan ritmusossá válik, a csecsemő artikulált hangokat és hangcsoportokat hallat, ciklizál. A külső minta utánzása segíti elő azt, hogy a környezet beszédében előforduló hangok rögzülnek

A hangkomplexumok között előfordul(hat) olyan, amely véletlenül valamelyik szavunkra utal. Az anya erre felfigyel, jelzésként értékeli és válaszol rá. Az ilyen beszélgetés kellemes élményt nyújt a csecsemőnek, megerősíti hangmegnyilvánulásait, és újabb beszédre készíti.

Kilenchónapos kor körül kezd kialakulni az anyanyelvi percepció bázis. Véletlenszerű hangsorok hasonlíthatnak egy-egy szavunkra (pl.: papa, baba, mama). Azonos hangsorokat (*protoszavakat*) azonos beszédhelyzetben kezd el használni, ezek lesznek a későbbi szavak előzményei. Az első szókezdemenyek a 10.- 12. hónap táján jelennek meg. A gögicselés emellett kb. 15 hónapos korig hallható a gyermeki megnyilatkozásokban, majd fokozatosan megszűnik.

11-13 hónapos kortól kezdődően jellemzővé válnak a szómondatok, az egymorfémás megnyilatkozások. Ezt az időszakot a *holofrázisok korszakának* nevezzük. A holofrázisokra jellemző, hogy a gyermek az egész közlési szituációt egy megnyilatkozásban fejezi ki, amit a felnőtt csak több szóból álló mondatban képes megfogalmazni. A holofrázisok jellemzői, hogy ebben nem használnak toldalékot, a szituáció ismerete szükséges ahhoz, hogy a kommunikációt megértsük. Szükséges még a gyermek ismerete és a kifejezés dallamvonala, mert mindegyik dallamvonal mást és mást jelenthet.

Ennek a korszaknak végén (1;6 év-2;0 év) a kisgyermek egyre többször egymás után több egyszavas mondatot mond. Ebből a vertikális szerkezetből alakul ki az ún. kétszavas mondat. Jellemzője, hogy a szavak nyelvtanilag még formálatlanul, kezdetben ragok nélkül, „távirati” stílusban szerepelnek benne. Később toldalékos szavak is megjelennek. Fontos a beszéd szituációjának ismerete ahhoz, hogy megértsük ezeket a *telegrafikus mondatokat*.

A toldalékok megjelenése a gyermek beszédében bizonyos sorrend alapján szerveződnek. A megjelenési sorrendet négy különböző elv határozza meg: a *kognitív elsőbbség elve* (- eszerint a kognitív fejlődés meghatározó a toldalékok megjelenésében), a *kognitív bonyolultság elve* (- a nyelvtanilag összetettebb elemeket később alkalmazza a gyermek), az *egyértelműség elve* és a *gyakoriság elve* (a környezetében leginkább használt ragok). Az első két toldalék a *-t* tárgyrag, és az *-é* birtokjel. Ezután gyorsan következnek más

toldalékfajták, így egészen pontos sorrendet nem lehet megállapítani. Nagyjából ilyen sorrendre lehet számítani a továbbiakban:

- *-ba/-ban* határozórag,
- felszólító módú igei személyragok (E/3, E/2),
- birtokos személyrag (E/1),
- többes szám jele *-k*,
- kicsinyítő képző *-ka/-ke*,
- részeshatározó *-nak/-nek*,
- további határozóragok: *-ra/-re*, *-ból/-ből*, *_nál/-nél*, *-n*, *-hoz/-hez/-höz*, *-val/-vel*.
- igei személyragok (E/1 *-m*, *-k*, E/3 *-t*, *-tt*, E/2 *-sz*, *-d*). előfordul még a
- birtokos személyrag (*-ja/-je*) és a
- múlt idő jele. (Lengyel, 1981b, in Gósy 2005, p.266.).

A gyermek kezdi felfedezni a szó szimbólumértékét, szókincese ugrásszerűen megnő, a szó jelentése egyre pontosabbá válik. A szavak formai változását a gyermeknyelvi hangtörvények befolyásolják (Vértes o. 1953, in. Gósy 2005, p. 268)

2-3 éves korban

Az anyanyelv-elsajátítás történhet folyamatosan, illetve ugrásszerűen, azonban 2,5-3 éves korra kiegyenlítődnek a korábbi eltérések. A szókincs folyamatosan fejlődik: először leginkább főnevek, majd egyre több igével gyarapszik a mentális lexikon. Megjelennek az összetett mondatok, melyek először csak kezdetlegesek, majd egyre bonyolultabbá, többszörösen összetetté válnak. Megnyilatkozásaiban csökken a szituatív beszéd, vagyis kevésbé mutat a környezetében lévő tárgyakra, inkább a saját tevékenységét kommentálja, vagy beszélget önmagával – ez az egocentrikus beszéd időszaka.

3-4 éves kor

A gyermeki megnyilatkozásokban az igék túlsúlyba kerülnek. A szókincs egyre gyarapszik (például a névutókkal). A bonyolultabb grammatikai és mondattani szerkezetek is egyre inkább előfordulnak. A 3-4 évesek képesek egymás közt is párbeszédet folytatni. A fejlődés minőségileg és mennyiségileg is látványosan fejlődik. A négy éves gyermek jól tájékozódik a ragok, jelek területén – a nyelvelsajátítás alapfokon megtörtént.

5-6 éves kor

A gyermeki közlések szövegszerűvé válnak, összefüggések vannak a szövegrészek között. A társalgások mind gyakoribbá válnak, akár többszemélyesek is lehetnek. Csaknem valamennyi toldalékot biztonságosan használnak. Szinte valamennyi szófaj és alaktani jelenség is megjelenik a közléseikben. Egyre hosszabb, összetett mondatokat alkotnak, a kötőszók azonban gyakran a mondat végét jelzik. A szókincs ismét ugrásszerűen növekszik.

6- 7 éves kor között

A szókincs folyamatos bővülése mellett inkább finom minőségbeli változásokat tapasztalhatunk, de ez már nem annyira látványos és ugrásszerű, mint korábban. „A spontán beszéd elemzésében nincsen jelentős eltérés az átlagosan hat- és az átlagosan hétévesek között.” (S. Meggyes 1981., idézi Gósy, 2005, p.283.) Az anyanyelv elsajátítás szintje ekkorra el kell, hogy érje azt az állapotot, amely megalapozhatja az írott nyelv elsajátítását. A gyermekek a beszédhangokat helyesen ejtik, gazdag szintaktikai viszonyok vannak, összetett mondatokban beszélnek, előfordulnak hezitálások, az aktív szókincs gazdagodik. A relációsavakat (pl. névutók, viszonzszók) biztonságosan használja.

7-10 éves kor között:

Az anyanyelv elsajátítása tovább folyik. Például az alaktan bizonyos szabályai csak nyolcéves korra válnak biztossá (pl.: majom-majmot, víziló-vízilovat). Kialakul a nyelvi tudatosság.

A nyelvi fejlődést akadályozó tényezők

A nyelvi fejlődést állandóan, vagy csak ideiglenesen több tényező is akadályozhatja. A teljesség igénye nélkül megemlítenék néhányat, hiszen a beszéd fogyatékos gyermekek vonatkozásában ezek a tényezők hatása együttesen érvényesül. A multikauzális okokat átfogó vizsgálat során igyekszünk feltárni, hogy egyrészt részletes képet kapjunk a gyermekről, másrészt támogatást kapjunk a terápia felépítéséhez.

Az intrauterin életben az öröklött genetikai ártalmak már megjelenhetnek – például az ajak-szájpadhasadék vizsgálatokkal kimutatható -, így a szülőt is fel lehet készíteni a kis jövevény fogadására. Ez nagyon fontos a korai kötődés, az anya-gyermek kommunikáció szempontjából. Hasonló módon megnehezítheti a korai kommunikációt az értelmi sérülés, illetve az autizmus, amelyek szintén genetikai tényezők hatására jelentkeznek. Várandóssága alatt érheti az anyát bármilyen környezeti hatás (kémiai, mechanikai, vírusfertőzés), amelynek esetleges negatív hatása csak a későbbiekben manifesztálódik a gyermek fejlődése során (különböző részképesség-zavarok, izomtónus problémák, egyensúly zavar, dominancia

bizonytalanság területén). Az anya pszichés állapota, a gyermekéhez való viszonyának lenyomata/hatása is megjelenhet később a gyermek viselkedésében logopédiai/pszichológiai problémaként (például a mutizmus egyes eseteiben). A perinatális folyamatok is hatással lehetnek a későbbiekben a beszéd-nyelvi fejlődésre (koraszülöttség, hypoxia). A gyermek születése után mechanikai sérülések, fertőzések kiválthatnak afáziát (már beszélni tudó gyermeknél), érzékszervi sérüléseket, hibás működést.

Nem elhanyagolhatóak a környezeti okok és a társadalmi, szociális tényezők sem. Kódváltó környezetről beszélünk, ha a gyermek két vagy több nyelvi környezetben nő fel, és így alakul ki az anyanyelvi bázisa. Normál esetben nem okoz gondot eligazodni a különböző nyelvek között, azonban azon gyermekek számára, akik minimális idegrendszeri eltéréssel rendelkeznek a nyelvi feldolgozás terén, nem előnyös. A nyelvfeldolgozás különböző területein lévő zavarok megnehezítik a nyelv biztos elsajátítását ezekben az esetekben. A szociokulturális környezet több tényezőből áll. Magába foglalja többek között a szülők iskolai végzettségét, a család anyagi helyzetét, a környezetet, ahol élnek, a család kulturális igény szintjét. Hátrányban van nyelvi fejlődés szempontjából a verbálisan ingerszegény környezetben felnövő gyermek, akinek kevés nyelvi minta állt rendelkezésére. Ez a hátrány azonban néhány év alatt behozható az intézményes oktatás-nevelés keretén belül, ha más részképesség-zavar nem áll a háttérben.

Az iskolaérettség kritériumai

Az iskolára való alkalmasság része a megfelelő testi fejlettség, a jó pszichés státus, a szociális és mentális érettség, továbbá az olvasás-írás elsajátításához szükséges részképességek megfelelő működése: az észlelés (a látás, a hallás, a tapintás), a mozgás, a verbalitás. Iskolába kerüléskor a gyermekek nagy része biztonságosan használja az anyanyelvét. A beszédprodukció fejlettsége előkészíti a gyermeket az írás-olvasás elsajátításához. A beszédhangok helyes ejtése is kialakul erre az időpontra, tehát a beszédhangokat bármilyen helyzetben képesek pontosan ejteni. Az iskolaérett gyermek képes a beszédhang-hallásra, és –differentiálásra, kialakult a fonológiai tudatossága. Rítmust vissza tud adni, figyelmét leköti a feladat, kitartó a munkavégzésben. Életkornak megfelelő a kifejezőkészsége tartalmilag is, gondolatait többszörösen összetett mondatokkal ki tudja fejezni. Az iskolaérett gyermek felfedezi az eseményekben a lényeges elemeket, az ok-okozati összefüggéseket; következtetni, magyarázni tud. Kb. 15-20 percig folyamatosan tud

akaratlagosan figyelni valamire. Érdeklődő, ami érdekli őt, abban kitartó. Ideális, ha az iskolaérett gyermek magassága eléri a 110 cm-t, testsúlya pedig a 18-20 kg-ot, hiszen a testi állapota is fontos szerepet játszik a fizikai terhelések elviselésében. Az iskolaérett gyermek nagymozgása, finommozgása harmonikus, összerendezett, a dominancia kialakult, az egyensúlyérzékelés fejlett. Fontos, hogy a gyermek iskolába kerülésekor saját testéről pontos ismerettel rendelkezzen, ismerje testrészeit, érzékszerveit, testének bal-jobb oldalát. A testkép alapvető viszonyítási pont a környezetben való eligazodásban. A testséma ismerete alapját képezi a téri tájékozódásnak, hozzásegít, hogy a gyermek megtanulja, és helyesen alkalmazza a téri relációkat.

Felhasznált irodalom:

Gósy Mária (2005): Pszicholingvisztika, Osiris Kiadó, Budapest

Michael Cole, Sheila R. Cole (1988): Fejlődéslélektan, Osiris Kiadó, Budapest

Porokolábné Dr Balogh Katalin: Kudarc nélkül az iskolában

Dr Szabó Pál: Iskolás lesz a gyermekünk

Vassné Kovács Emőke (szerk.): Logopédiai jegyzet I.